



## EGY ELLENMODELL : A NAPÓLEONI „FRANCIA EGYETEM” ÉS UTÓÉLETE

### INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI VÁZLAT

**A** FRANCIA EGYETEM (*Université de France*) fogalmának a honi használatban nincsen semmiféle megfelelője. A képzet a Napóleon által kreált elitképzési rendszerre utal globálisan és a Forradalom utáni francia iskolázási viszonyokban gyökerezik, melyhez hozzátartozik az államtól korábban önálló testületek, s közöttük a tantestületek felszámolása s funkcionális megfelelőik állami fennhatóság alá helyezése közintézmények formájában. Ilyen volt az elitképzés Napóleon által véglegesen 1808-ban bevezetett s minden korábbihoz képest teljesen új rendszere. A Francia Egyetemnek annál kevesebb köze volt ahhoz az intézményhez, amit mi – éppen a Humboldt-i egyetemfogalom mintájára – ismerünk, hogy megteremtőinek szándéka éppen az volt, hogy minden tekintetben a Francia Forradalom előtti, középkori eredetű és Európában egyebütt éppen megújulás alatt álló önálló egyetemek hálózatának ellentétét alkossák meg legalább három szempontból. Egyrészt az államosítással, másrészt a központosítással, harmadrészt az elitképzés egész intézményi spektrumának bürokratikus integrációjával egyetlen adminisztrációban. Konkrétan ezt az állami adminisztrációt hívták Francia Egyetemnek.

Igaz, az új képző apparátusnak néhány eleme így is a korabeli összeurópai fejlődés vonalába esett, azonban egészen eltérően a többi megvalósult oktatási modelltől. A napóleoni Egyetem az oktató államnak a szovjet rendszerig ismeretlen, eredeti modelljét állította fel.

Korabeli törekvés volt ugyanis sok helyütt Európában a meglévő iskolák állami felügyelet alá vonása, amely a kontinensen (ha Angliában ekkor még nem is) legtöbbször azt eredményezte – nálunk az 1777-es első *Ratio Educationis* óta –, hogy a kormányzás beleszól az iskolák tananyagának meghatározásába, az oktatás megszervezésébe és a tanárok képzésébe. A napóleoni Egyetem az iskolarendszer eleddig legmesszebb menő államosítását valósította meg, amennyiben kimondta, hogy csak az államnak van joga nyilvános oktatási intézményeket fenntartani (állami iskola-monopólium) s ezek mindennemű működési feltételét az 1824-ben e célból létrehozott adminisztráció (a közoktatási minisztérium, s személyesen annak kezdetben „nagymesternek” – *grand maître de l’Université* – majd miniszternek titu-

lált vezetője) szabta meg, beleértve minden egyes oktató kinevezését, nyugdíjazását vagy esetenként visszahívását.

Igaz, az Egyetem monopóliumát már a 19. század során formálisan fokozatosan felszámolták, az elemi oktatásban 1833-ban (a Guizot-féle törvény nyomán), a középiskolákra nézve 1850-ben (Falloux-féle törvény) és a felsőoktatás tekintetében 1876-ban. Mégis, az Egyetem államosítása máig mély nyomokat hagyott a francia oktatási rendszerben. Az állami intézmények által kiállított s az államilag kontrollált érvényesülési piacokon az egész országban azonos érvénnyel használható „nemzeti” diplomák (*diplômes nationaux*) mind társadalmi presztízis, mind piaci érték szempontjából meghaladták a többi iskolai fokozatot. A legelterjedtebb, manapság már a legtöbb fiattól elvárt s a felsőoktatásba kötelező (bár nem mindig elégséges) belépőjegyként fungáló érettségi (*baccalauréat*) – továbbra is az állami bölcsész és természettudományos karok tanárai által felügyelt vizsgán megszerezhető „nemzeti diploma”. Maga az „egyetem” név államilag védett, s az általa képviselt intézményes valóság történelmi módosulásai ellenére a legutóbbi időkig továbbra is csak közintézmény jogosult viselésére. A középiskolák és a főiskolák általánosan elismert rangsorában a nagy állami intézmények mindig is legelől vagy legfelül helyezkedtek el, főképp azért, mert az általuk kibocsátott minősítések piaci értéke rendre meghaladja a többi diplomáét akár a (fő)iskolai pályán, akár a közhivatalokban vagy más területen való elhelyezkedésnél.

Az Egyetem másik nagy újítása, az oktatás „nemzetivé” tétele, szintén európai trendnek felelt meg. Az elitképzés nyelvének átváltása latinról a nemzeti nyelvekre a 18. század óta megfigyelhető fejlődés Európában. A felvilágosodás szellemében alapított Halle-i és Göttingen-i egyetemeken már kezdettől fogva németül oktattak, de a döntő változás e téren is a 19. század első felében történt (nálunk hosszas átmenet után csak 1844-ben, a magyar államnyelvvé avatásakor). A Francia Egyetem nacionalizálása azonban messze tovább ment a nyelvi fordulaton – részben ugyan ellent is mondvá ennek : a középiskolákban a latin továbbra is az egyik legfontosabb tantárgy maradt s a humánbölcsész doktorátus két disszertációjából a kisebbiket sokáig (egészen 1903-ig) latinul kellett bemutatni. A „latin gyökerek” hangsúlyozása a nacionalista kultúrsideológia integráns részét képezte. A nacionalizálás azonban megszabta számos tantárgy, sokszor kizárólagos koncentrációját a nemzeti kultúra termékeire. A jogi karok sokáig elsősorban a napóleoni törvénykönyv és az előzménynek számító római jog oktatására voltak beállítva. A középiskolák felsőbb osztályaiban (*classes de Lettres* – az utolsó három osztály –, *rhétorique* – az utolsó előtti osztály) vagy a legutolsó „filozófiai osztályban” elsősorban a francia irodalom, történelem és bölcsélet köréből merítették a tananyagot, míg például a nálunk oly fontos világirodalmat nem vagy alig tanították, éppúgy, mint az élő idegen nyelveket. Ez utóbbiak művelését sokáig már eleve a többenél alacsonyabb képzettségű és titulusú (*maître de langue*) oktatókra bízta. Bár a helyzet ebből a szempontból később jelentősen javult, az idegen nyelvi kultúra a francia értelmiség szellemi háztartásában – ellentétben azzal, amit Közép- vagy Kelet-Európában tapasztalhatunk



– napjainkig másodlagos, sőt meglehetősen elhanyagolt vagy leértékelt műveltségi elem. Franciaország a mai Európa tudtommal egyetlen országa, ahol egy kultusz-miniszter büszke lehet arra, hogy csak a nemzeti nyelvet ismeri...

Szintén megfigyelhető másutt is Európában az egész oktatási rendszer hierarchikus rekonstrukciója – tulajdonképpeni rendszerré alakítása, történelmi-szociológiai nyelven „szisztematizálása” –, azaz a különböző oktatási szinteknek szigorú egymás alá, mellé vagy fölé rendelése és összekapcsolása. A Francia Egyetem is elemi, közép- és felsőoktatásra tagolta és összekapcsolta az iskolai intézmények hálózatát, de mindezt teljesen eredeti, minden bizonnyal unikális módon valósította meg. A legismertebb európai modellektől való eltérés főképp három területen érhető tetten.

Az első a középiskolai oktatásnak juttatott nagyobb fajlagos súly az Egyetem szervezeti keretében. Ennek leglátványosabb megnyilvánulása az volt, hogy gyakorlatilag a hosszú 19. század végéig a mind a humán-, mind a reálbölcész fakultások tananyaga először kizárólag, később (de csak az 1890-es évektől kezdve) túlnyomóan a középiskolákban oktatott tantárgyakra korlátozódott és a karok kizárólagos hivatalos funkciója a középiskolák tanárainak képzésében és minősítésében merült ki. Lényegében tehát a bölcészkarok a középiskolák kiszolgáló intézményei voltak.

A második fontos eltérés az egyetemi karoktól teljesen függetlenül működő szakfőiskolai hálózat (*grandes écoles*) kiemelt szerepében ragadható meg. Ez alól az egyetlen részleges kivételt a hivatalosan középiskolai tanárképző szerepét játszó *Ecole Normale Supérieure* képezte, amely 1903-ig formálisan a Sorbonne-hoz tartozott. A francia elitoktatás rendszerré alakulása egy – másutt ismeretlen módon – lényegében kettős, formálisan azonban hármas felsőoktatási berendezkedést hozott létre. Ez egyrészt az érettségivel elérhető fakultások (egyetemi karok) hálózatából állt. Másrészt az „előkészítő” középiskolai osztályokon (*classes préparatoires*) és versenyvizsgán (*concours d'entrée*) keresztül elérhető szakfőiskolákon nyugodott. Harmadrészt, de az előbbieket felvevő kapacitásához képest marginális súllyal, működtek különböző erősen szakosított tudósképző kutatóintézmények, melyek legtöbbször vagy nem is bocsátott ki diplomát (ilyen a máig szabadegyetemként működő, nagytekintélyű *College de France*), vagy csak csekély piaci értékű, szimbolikus-tudományos minősítés gyanánt, sokáig leginkább saját személyzetük újratermelése céljából. Az oklevelek és képesítések intellektuális rangja, társadalmi elismertsége és presztízse az általuk lehetséges piaci elhelyezkedés biztonsága szempontjából a szakfőiskolák státusza az összes többiét, nevezetesen a fakultásokét messze meghaladta. (A tudósképzők bizonyítványai csak a legszűkebb szakmai piacokon voltak érvényesek.)

Végül, harmadszor, egyedülállónak kell tekintenünk a fővárosi intézmények súlyát a Francia Egyetem intézményi hierarchiájában. Európában sehol nem volt ilyen, valósággal túlnyomó szerepe az állam politikai központjának az oktatási rendszer felépítésében, mint Franciaországban. Itt nem csak a középiskolai diákság mintegy harmada és a főiskolai fele Párizsban tanult a hosszú 19. század végéig, de azon

túl is, egészen a következő (legutóbbi) századforduló közeledtéig. Csak a legutóbbi évtizedekben sikerült egy tudatos állami decentralizációs politikának valamelyest változtatni a helyzetet. Addig minden fontosabb elitképzési intézmény és az ezeket kiszolgáló szellemi infrastruktúrák (könyvtárak, közgyűjtemények, múzeumok, tudós társaságok, színházak, stb.) a Szajna partján vagy legalábbis (a legutolsó évtizedekben) a fővárosi agglomerációban működött.

Az előbbiekből máris körvonalazódnak a Francia Egyetem leglényegesebb történelmi sajátosságai. Pontosítás végett ki kell azonban emelni néhány további összetevőt.

Mindenekelőtt emlékeztetni kell arra, amire a fakultások emlegetése is utal, hogy a Francia Egyetem csak az államtól függő, állami finanszírozásból fenntartott, szoros állami felügyelet alatt tevékenykedő s egymástól többé-kevésbé elszigetelt, gyakran igen kis méretű intézményekből állt. Az Egyetem szervezete egy hatalmas oktatói bürokráciát képezett, melynek azonban sem összességében, sem helyileg vagy intézményileg semmifajta testületi önállósága nem volt. Egy vidéki humánbölcsész vagy természettudományi kar a 19. század nagyobbik részében öt professzorból állt, nemegyszer minden további személyzet nélkül. Ennek egyik folyománya, hogy a fakultások nem alkothattak „egyetemeket” sem mint a Forradalom előtt Franciaországban vagy egybeült Európában, sem a Humboldt-i (pl. Berlini) egyetem értelmében. A Francia Egyetem majdnem a 19. század végéig (1896-ig) kizárta az „egyetemek” testületi megjelenését, nem beszélve arról, hogy azután is csak korlátozott függetlenséget biztosított számukra. A központi hatóságok az e tekintetben számos (s 1968 után meglehetősen radikális) reform ellenére máig is csak szigorúan az állam által megszabott feltételekkel, mintegy „rövid pórázon” engedik érvényre jutni az egyetemek immár törvényileg többszörösen elismert autonómiáját.

Az Egyetem másik rendszersajátos tartozéka az elitképzés már felemlített egysége volt, amelynek legfőbb objektivációját a közös adminisztráció alá tartozás mellett a klasszikus középiskolák és a humán- és reálbölcsész fakultások intézményes összefonódása képezte. Ennek, a fent említettekén kívül, több mint szimbolikus vetülete volt az érettségi (*baccalauréat*) státusa mint az első „egyetemi” fokozat. Ez ugyan a késő középkori egyetemi hagyományra vezethető vissza, de a napóleoni rendszerben sokáig ennek fejében egyszerű érettségizettek (a *bachot* birtokosai) a középiskolákban különböző felügyelői vagy akár (az alsóbb osztályokban) oktatói tevékenységgel lehettek megbízva. A 19. század közepéig vidéken a helyi középiskolai tanárok minden további minősítés nélkül helyettesíthették a távol lévő vagy szabadságra távozott egyetemi tanárokat (arról nem is beszélve, hogy esetleges minősítésük – a doktorátus – a 19. század közepéig messzemenően egy különösebb kutatói tevékenységet nem feltételező formáság volt – melynek főelemét nem is a rövid disszertáció, hanem annak nyilvános, ceremóniális megvédési rítusa képezte). A középiskolai tanárság társadalmi, sőt egyetemi rangértéke – különösen vidéken, de a nagy előkészítő osztályokban (*prépas*) Párizsban is – jelentősen meghaladhatta a fakultások oktatóiét. A középiskolai tanárokat Franciaországban máig is azonos



cím (*professeur*) s azonos megszólítás (egyszerűen *Monsieur* vagy *Madame*) illeti meg, mint az egyetemi tanárokat. Gyakorlatilag a középiskolai tanárság (a felsőbb gimnáziumi osztályokban oktató) elitjének és az egyetemi tanszemélyzetnek messze a hosszú 19. századon is túl ugyanaz volt a szelekciós bázisa, az elvben középiskolai tanári versenyvizsgák (*agrégations*) helyezettjei.

Az országos versenyvizsgák (*concours*) rendszere az Egyetem belső promóciós rendjének nélkülözhetetlen kelléke. Intézményes alapjait a központi szervezés (általában egy vizsga évente a minisztérium által kiküldött zsűri égisze alatt), az előtanulmányokhoz kötött jelentkezés, egyes nagyobb középiskolák „előkészítő osztályai” elvégzett előkiválasztás, az előbbi feltételeknek megfelelő korlátlan számú jelölt részvétele, az erősen racionalizált, többlépcsős vizsgarend (általában többfajta írásbelivel és szóbelivel), a legvégső szóbeli részvizsgákig személytelenül (mindig legalább két több bíráló által) ellenőrzött teljesítmény, a sikeres pályázók előre meghatározott (évente változó) zárt száma s ennek megfelelő közhivatali állások vagy az ezekhez vezető főiskolák anyagilag dotált diákhelyeinek automatikus megszerzése képezte.

A versenyvizsgáknak ugyan helyel-közzel Franciaországon kívül is találni intézményes megfelelőit, de ezek részben a francia modell után valósultak meg (mint Romániában, Spanyol- vagy Olaszországban – ahogy ezt a Pisa-i *Scuola Normale Superiore* példázza –, vagy akár – kivételesen – Magyarországon az 1895-ben alapított Eötvös Kollégium), részben a franciákéihoz nem fogható, kevésbé formalizált módon működtek (mint éppen nálunk az Eötvös Kollégiumba való igencsak informális, „szókrateszi” felvételi vizsga). A versenyvizsgák, igaz, nem napóleoni találmányok. Ezeket már a Forradalom előtti királyi hatalom rendszeresítette a korábban megalapított állami szakfőiskolák tanulóinak kiválasztásában (ilyenek voltak az egyébként máig fennálló út- és hídépítő, bányamérnöki, tengerésztszti, tűzértszti főiskolák) illetve 1762 után, a Jezsuita rend feloszlásával gazdátlaná vált és szekularizált párizsi és Párizs-környéki nagyobb középiskolák tanári karának rekrutációjában. A napóleoni Egyetem azonban a tanári és magas közhivatalnoki elit képzésére szolgáló intézményekben, tehát mind a fakultásokban, mind a szakfőiskolákon, a versenyvizsgákat a diákok felvételére vagy minősítésére nézve egyaránt általánosította. A francia szellemi elit ennek folytán különösen az Egyetem megalakulása óta s jórészt máig is – közkeltű ironikus kifejezéssel élve – „versenyvizsgás állatfajtának” (*bêtes à concours*) tekinthető. A versenyvizsgán való helytállás ebben a rendszerben egyaránt nyújt életre szóló, a nyilvános önbemutató minden helyzetében előnyösen használható, társadalmilag sok funkciójú címet, egy magas szakmai minősítést és az állam által garantált, a többi pályatársnál jobban fizetett, nyugdíjas állást. A versenyvizsgán sikeres diák azonnal a közhivatal tagja lesz és még további tanulmányai alatt (például a szakfőiskolákon) gyakorló hivatalnoki fizetés (nem ösztöndíj!) kedvezményezettje lesz.

Ezek a bevezető megjegyzések a látszat ellenére nem elemző szándékúak. A fentiek a francia értelmiség tagjai számára legalább intuitív módon közismert infor-

mációkat tartalmaznak. Legtöbbjük olyan körülményekre utal, amelyeknek már a középiskolák felsőbb osztályainak tanulói is tudatában vannak, hiszen ők az érettségire vonatkozó szakválasztásukat és továbbtanulási stratégiájukat csak a fentiek fontosabb elemeinek számba vételével tudják racionálisan alakítani. A következőkben azonban megkísérlem a Francia Egyetem fejlődésének legfőbb intézmény-történeti mozzanatait sommásan összefoglalni.<sup>1</sup>

Mindenekelőtt vissza kell térni a közvetlen előzményekre, a francia forradalom örökségére, melynek legalább négy elemét lehet megkülönböztetni. A Forradalmi Konvent mindenekelőtt messzemenő *tabula rasa*-t csinált a régi rendszer oktatási piacán s csak olyan intézményeket tartott meg, élesztett újjá illetve alkotott, amelyek megfeleltek aufklérista ideológiai elkötelezettségeinek és jövőterveinek.

A nemzetgyűlés felszámolta az európai egyetemi hálózat egyik őshintézményének számító Sorbonne-t a többi régi egyetemmel együtt, valamint a (jórészt papi tanítórendek által vezetett) középiskolai kollégiumokat (1793 szeptember). Ugyanakkor megtartotta a sokáig „ellen-Sorbonne”-ként fungáló „királyi kollégiumot” *College de France* néven és továbbfejlesztette a biológiai diszciplínák művelésének fő színterét, a „Királyi Fűvészkertet”, átkeresztelve azt Nemzeti Természettudományi Múzeumnak (rövid nevén *Muséum*). 1874 szeptemberétől egy sor teljesen új s közfunkciókat ellátó csúcshiskola alapítására kerül sor. Ilyen lesz a kezdetben hadmérnöki s később általános műegyetemként működő intézmény, az *Ecole Polytechnique*, a francia állam magas technikai személyzetének máig legfontosabb képzőhelye. Ezt követte a már említett *Ecole Normale*, kezdetben a középiskolai tanárok, később s mindmáig a bölcsész elit képzésének legfőbb fóruma. Ekkor születik meg a tudományos felfedezések ipari alkalmazását oktató mérnöki szakfiskola a *Conservatoire des Arts et Métiers* is, majd nemsokára (1795) a világszerte egyedülálló (*Langues O-*ként elhíresült) Élő Keleti Nyelvek főiskolája. Bár ezek a forradalmi kezdemények éppen a forradalom önpusztító zavargásai miatt megalakulásuk után tiszavirág életre voltak kárhozotva, nemsokára újraélednek poraikból s a napóleoni Egyetem integráns részei lesznek. Végül létrehozta egy sajátos, szabadbejárású, semmiféle kötöttséggel (beiratkozás, osztályokba sorolás, látogatási kényszer, vizsga) nem járó s enciklopédista szellemben működtetett általános középiskola-típust, az ún. „központi iskolákat” (*écoles centrales*), melyek a városok elitközönségének volt hivatva a felvilágosodás szellemében mindenfajta tudást közvetíteni, többek között a korábbi elitoktatásban nem szereplő alkalmazott tudáselemeket. A központi iskoláknak, a többi forradalmi kreációval szemben, semmifajta nyoma nem marad a francia oktatásrendszerben.

A napóleoni Egyetem legfontosabb előzményét közvetlenül a császárság politikai elődje, a Konzulátus valósította meg egy 1802-es törvénnyel, amely meghatározta (részben visszaállította) az oktatás három szintjét és a „központi iskolák” helyébe a szervezett középszintű képzést biztosító s ismét „kollégiumnak” nevezett közép-

<sup>1</sup> Nemrég magyarul publikált könyvem s ennek függelékében jelzett saját kutatásaim alapján. Lásd *A francia Egyetem Napóleontól Vichyig*, Budapest, Új Mandátum. 2005. 212 o.



iskolákat helyezte. Evvel és a központi állami felügyelet bevezetésével máris megteremtődtek a Császári Egyetem intézményes feltételei. Bonaparte, 1799 óta „első konzul”, már kezdettől fenntartotta magának az oktatók kinevezésének jogát. Az 1806 május 10-i immár császári rendelet formálisan létrehozta az *Université*-t, melyet a császárságot követő 19. századi politikai rezsimek a nekik megfelelő minősítő jelzővel láttak ugyan el, anélkül azonban, hogy legfontosabb szervezeti alapelvein a III. Köztársaság reformkezdeményezései előtt (tehát az 1880-as évekig) lényegi változásokat szenvedett volna el. A törvény végrehajtási rendelete 1808-ban végleg rendezte a napóleoni Egyetem működési szabályait, melyeket a következőkben lehet összefoglalni.

Az állami monopólium azt jelentette, hogy az oktatás joga egyedül az államé. Semmifajta iskola nem hozható létre az Egyetem vezetőjének engedélye nélkül és nem oktathat senki, aki nem tagja az Egyetemnek. Ez utóbbi országos szervezet a kultuszminisztérium égisze alatt. Annyi tankerületből (*académies*) áll, ahány feljebbviteli bíróság működik. Elvben minden tankerületben legalább egy középiskolát és perspektivikusan ugyanannyi humán- és reálbölcész fakultást kell szervezni. A felsőoktatás a kétfajta bölcészkarból s a háromfajta (nem minden tankerületben megszervezendő) szakértelmiségi karból (orvosi, jogi és teológiai) valamint a kormány különleges párizsi szakfőiskoláiból és a szintén kivétel nélkül párizsi tudósképző szakintézményekből állt. Ezek minden tekintetben (oktatók kinevezése, oktatott tárgyak, tanítási mód, tanárok bérezése, tandíj, stb.) a minisztériumtól függenek. Egymással csak funkcionális kapcsolatot tartanak fenn amennyiben, például, a bölcészkarok által kibocsátott s a középiskolát lezáró érettségi (bakkalaurátus) mindenfajta felsőbb tanulmányok előfeltétele. Csak az Egyetemhez tartozó intézmények bocsáthatnak ki diplomát. Az egyetemi fakultások háromfajta diplomát nyújtanak (akárcsak a régi rendszer egyetemei): bakkalaurátust, licenciátust és doktorátust, bár a karok szerint valamelyest eltérő feltételekkel. (Az orvosi fakultások csak doktori és a 19. század végéig alorvosi – felcseri – képesítést adnak. A jogi karon a 19. században létezett egy „képesítési” oklevél – *brevet de capacité* – bizonyos szerényebb jogász funkciók gyakorlására.) Ezek a diplomák az egész nemzeti oktatási piacon állami garancia mellett elvben azonos szakmai jogosultságot biztosítottak. A gyakorlatban azonban a párizsi diplomák minden téren sokkal nagyobb promóciós erővel bírtak mint a többiek. Tudományos teljesítmény vagy kutatás a rendszer önreprodukciónak csak a kevés fővárosi tudósképző intézménynél játszott jelentős szerepet, tehát sem a fakultások, sem a szakfőiskolák sem pedig a középiskolák tanári karának képzésében és kiválasztásában.

Az így megalapozott rendszer az elkövetkező nyolcvan év alatt inkább csak volumenében, az intézmények számában és befogadóképességük méreteiben változott. Az egyetlen látványos módosulást az állami monopólium fokozatos felszámolása jelentette, de ez leginkább az elemi és a középoktatásban érezte hatását s a felsőoktatásban csak megkésve. Még az 1876 után életbeléptetett ambiciózus köztársasági reformok is sok szempontból érintetlenül hagyták a rendszer régi kereteit, bár

ekkoriban már a Francia Egyetem számára is modellértékűvé vált a Humboldt-i egyetem típus, annak világméretű sikere következtében. A minden egyetemi kart érintő századvégi újítások közé tartozott a tanári kar bővítése és többlépcsős rangsorba sorolása, új szakdiplomák kreálása, pénzügyi dotációjuk megnövelése, adminisztratív önállóságuk megteremtése majd megerősítése, végül a karok egységesítése viszonylag önálló, négy karos (orvosi, jogi, humán és reálbölcész) regionális egyetemek formájában mindenütt, ahol addig is több egyetemi kar működött (Strasbourg elvesztése után 15 nagyvárosban). Az így kialakult új felsőoktatási piac voltaképp egészen az Ötödik Köztársaság (1958) első nagy kríziséig, az 1968 májusi diákzavargásokig fennállt, bár szervezetileg a világháborúk közötti korban is számos modernizációs újítás lépett életbe. Az egyszerűség kedvéért kíséreljük meg az Egyetem főbb összetevőinek átalakulását szektoronként nyomon követni a III. Köztársaság végét hozó Vichy-féle rendszerig.

Hosszú távon a középiskolákat érintették legkevésbé a történelmi reformkísérletek. A klasszikus kollégiumok, később líceumok (*lycées*) a mai napig megőrizték alapvető működési körülményeiket. Ezeknek prominens eleme a hat plusz egy osztályos s a mienkhez képest fordítottan számozott osztálybeosztás (az első ott a „hatodik”!), melyet az érettségihez vezető s az érettségi jellege szerint matematikára vagy filozófiára szakosított „végső osztály” (*classe terminale*) koronáz meg. A középiskolák rendszersajátos eleme a szakfőiskolákba való felvételt biztosító versenyvizsgákra felkészítő ún. „előkészítő osztályok” (*classes préparatoires*) jelenléte a legnagyobb városi líceumokban, elsősorban Párizsban. Bár *prépa*-k sokhelyütt voltak s működnek továbbra is, a szakfőiskolákba való tényleges bekerülési esélyt (*admission*) a 19. században közismerten csak néhány kiemelt Latin Negyed-beli s egymástól alig néhány száz méterre fekvő iskola (a *Louis-le-Grand*, a *Henri IV* és a technikai vagy természettudományi szakokra a *Saint Louis*), mellékesen a párizsi „jobbparton” lévő Charlemagne biztosított. A huszadik században ez a mezőny csak annyiban módosult, hogy néhány vidéki nagyvárosi liceum is (Lyonban, Bordeauxban, Strasbourgban vagy Lilleben) felsorakozott a nagy párizsi *prépa*-k mögé, alig változó rangsorban. Elképesztően merev maradt a középiskolás tanszokok szellemi hierarchiája. Ennek csúcán továbbra is a filozófia és a matematika áll (az utolsó évtizedekben egyre inkább az utóbbi). Utánuk jön a francia és a klasszikus „irodalom” (latin) – ez utóbbi egyre kevésbé –, középtűt áll a történelem majd a földrajz, legalul az idegen nyelvek (kivéve a 20. században előtérbe kerülő német) és a nyelvtani alapok, benne sokáig az elemi latin (*grammaire*). A tanári kar rekrutációja a felsőbb osztályokban továbbra is a napóleoni időkre visszanyúló szakosított tanári versenyvizsgák (*agrégations*) útján történik, bár az alsóbb osztályokban vagy a kisebb líceumokban mindig is lehetett alacsonyabb diplomával (a 19. században még bakkalaurátussal is) oktatói kinevezést nyerni.

A bölcészkarok kettős rendszere (külön humán és reálkarok) napóleoni újítás eredménye, melyet a huszadik századközép nagy átszervezési hullámaig Európában egy-két egyetem kivételével (köztük az 1872-ben alapított Kolozsvári magyar egye-





temen) sehol sem követtek. Ezek a karok kezdetben szorosan a líceumokhoz kötődtek a két legfontosabb szempontból. Majdnem kizárólag (a humánbölcészkarok kizárólag) azonos diszciplínákat oktattak s tanáraik felkészültsége is azonos volt, annyira, hogy tanári karaik sokáig egymással kicserélhetők maradtak (helyettesítés vagy alternatív kinevezés formájában) s nem mindig a fakultások előnyére. Ez utóbbiak ugyanis vidéken a köztársasági reformokig súlyos szerep kör-deficitben szenvedtek. Nem volt beiratkozott diákjuk – mivel csak a vizsgákra kellett beiratkozni – s egy vidéki karon évente egy-két licenciátusnál többet nemigen adtak ki, gyakran egyet sem. Így a bölcész hallgatóság gyakran főképp a helyi úri közön-ségből, nevezetesen a rangjukhoz méltó elfoglaltságot kereső polgárasszonyokból tevődött össze. A középiskolai érettségik vizsgabiztosi tisztjén és bizonyos számú előadás tartásán kívül (mely utóbbinál helyettesíttethette magát) egy bölcész tanárnak nemigen volt feladata, hiszen vizsgákra nemigen kellett felkészítenie. A bölcész doktorátusok túlnyomó többségét is Párizsban védték meg. Jól felszerelt könyvtárak, tudományos gyűjtemények vagy laboratóriumok híján számottevő kutató tevékenységet vidéken úgy sem lehetett folytatni. A tanári pályák egyetlen célpontja a párizsi kinevezés volt. Ennek folytán a vidéki karoknak és az ottani tanárságnak igen alacsony társadalmi tekintélye volt.

Különleges helyet foglalt el a párizsi bölcészkarok keretében a kezdettől privilegizált tanárképző intézet, melyet a korán elhalt forradalmi kezdemény után Napóleon az Egyetem megszervezésével egyidejűleg újraalapított. Az *Ecole Normale Supérieure*-nek a 19. század közepe óta a párizsi *Panthéon* közeli Ulm utcában volt a székhelye. A bentlakásos intézettől az egyik legszelektívebb versenyvizsgán bejutott diákok külön diplomát nem kaptak, a párizsi bölcészkarokon vizsgáztak és nyertek *agrégé* képesítést, de saját szaktanáraik felügyelete mellett. A *Normale* a francia szellemi sőt politikai elit kitermelésében (neveltjein a *normalien*-eken vagy *ulmien*-eken keresztül) rendkívüli társadalmi szerepre volt hivatva az elkövetkező két évszázadban. A *Normale* diákjai a hosszú 19. században s még azután is (napjainkig) uralkodó pozíciókat foglaltak el a *Sorbonne*-on, a *Collège de France*-ban, a legnagyobb vidéki bölcészkarokon és az egyetemi piac többi humán- és reálbölcészeti csúcshintézményében, amellet, hogy a köztársaságnak több miniszterelnököt és számos minisztert is adtak.

A bölcészkarok száma a 19. században fokozatosan nőtt s a század közepén, a Második Császárság alatt elérte az 1950-es évekig majdnem végleges volumenét, a kétszer 16 fakultást. (Ez a későbbiekben lényegében csak a Strasbourg-i karok 1870-es elvesztésével, illetve 1918 utáni visszanyerésével és a századfordulón az Algeri karok megalapításával módosult.) Mellettük csak egy nevezetesebb alapítással, a levéltáros szakfőiskolával (*Ecole des Chartes*, 1822) bővült a humánbölcész-intézmények palettája a napóleoni Egyetemen. Igaz mellettük két külföldi archeológiai és történelmi kutatóintézetet is alapítottak (*Ecole française d'Athènes*, 1846), amely posztgraduális ösztöndíjas helyeket biztosított (kezdetben leginkább *normalien*-eknek), majd később ennek mását Rómában (*Ecole française de Rome*). A karok ma-

guk vidéken igen kicsiny intézmények maradtak, általában mindössze öt (5!) középiskolás szinten szakosított tanárral (pl. az „idegen nyelvek és civilizációk” vagy a „fizika” sokfajta témáját egy-egy oktató adta elő) minden további személyzet s felszerelés nélkül. E szűkre szabott korlátokból a köztársasági reformok mozdították ki a karokat. Ezzel megindult (bár csak több mint félszáz évvel később zárult le teljesen) a fakultások függetlenedése a középiskoláktól egy sor hol egy csapásra bevezetett, hol hosszasan érlelt újítás következtében. Mivel a karok érdemleges tudományos tevékenységre vagy tudósképzésre sem elkötelezettek, sem felszerelve nem voltak, a Második Császárság végének reformminisztere, Victor Duruy, több ilyen irányú kezdeményezés mellett 1868-ban megalapította a nagy jövőre hivatott tudósképzőt, az *Ecole Pratique des Hautes Etudes*-öt, egyelőre négyfajta – köztük egy humánbölcsész (történelem és filológia) – szakiránnyal. Duruy reformkísérleteit egy évtizeddel később – a poroszok elleni háborúvesztés, a párizsi Kommün és konzervatív köztársasági fázis (*Ordre Moral*, 1871–1876) vargabetűje után – a politikailag megerősödött szabadelvű köztársasági kormány folytatta.

A gyors reformok közé tartozott az 1877-ben megszavazott ösztöndíjrendszer, amely „hivatásos” azaz diplomák (licenciátus, *agrégation*, doktorátus) megszerzésére beállított diákokat rendelt minden fakultáshoz. Ezek kiszolgálásához a rendes professzori karon kívül a gyakorlati foglalkozásokat vezető segédtanári (*maîtres de conférence*), asszisztensi és preparátori állásokat létesítettek, evvel kialakult a karok belső oktatói hierarchiája és a differenciált fizetésekben is megnyilvánuló pályáivé. Megindult a középiskolákban nem vagy kevéssé oktatót tárgyak bevezetése a karokon illetve a hagyományos diszciplínákon belüli szakosodás.

Legkorábban a humánbölcsész karokon a földrajz intézményesült s vele párhuzamosan az élő idegen nyelvek és civilizációk oktatása, amely a századfordulón már minden humánbölcsész-karon folyt. Evvel szétvált a korábban bontatlan angol, német, olasz, spanyol, orosz majd arab *agrégation*-nal ellátott szakirány. Ezt követték a századfordulón (sokkal lassabban és sokáig csak a legnagyobb karokon) az embertudományok – pedagógia, pszichológia, szociológia –, majd egy sor kevésbé keresett szakdiszciplína (mint pl. a szanszkrit, a művészettörténet, az összehasonlító irodalom és nyelvészet, a Francia Forradalom története, stb.) melyek elsősorban Sorbonne oktatási palettáját gazdagították.

A reálbölcsészet átalakulása ezen a téren radikálisabb és gyorsabb volt. Áttörést hozott e téren az alkalmazott tudományok bevezetése külön technológiai tanintézetek formájában. A karok ugyanis az egyetemek hivatalos megalakulása óta önálló jogi személyekként saját, ún. „egyetemi” (azaz nem „nemzeti”) diplomák kibocsátására is fel voltak jogosítva. Az alkalmazott technológiák kifejlesztése és oktatása addig nem létező külső (főképp a helyi nagyipar által juttatott) anyagi forrásokat és nagyszámú, nem kisorszt külföldi (s közöttük zömmel kelet-európai) hallgatóságot biztosított a természettudományi karoknak. Ez a hallgatóság jelentősen megnövekedett avval is, hogy 1893-tól a természettudományi karokra kerültek az elsőéves medikusok bevezető kurzusai fizikából, kémiából és biológiából (az ún. PCN).



De a bölcsészkarok megújulását leginkább tudományos dinamizálásuk hozta meg avval, hogy a kutatási teljesítményeket intézményesen beemelték az egyetemi tanári pálya promóciós kritériumai közé. Igaz, sokáig továbbra sem igen akadt példa arra, hogy karriert lehessen kezdeni a bölcsészkarokon a középiskolai tanárságra jogosító *agrégation* nélkül. A francia szociológia-iskola alapítói (Durkheim, Mauss, Simiand, Hubert, Davy) például mind filozófiai vagy történész *agrégé*-k voltak. De a tanárság formális feltételül szolgáló két publikált könyvből álló „államdoktorátus” a 19. század elején még néhány tucat lapnyi téziszből súlyos köteteket kitevő disszertáció lett, melynek nyilvános megvédése ezek után (napjainkig) a Francia Egyetem nagy, nemritkán országos sajtóvisszhangot kiváltó beavatási szertartásává vált. De magát az *agrégation*-t is kibővítették egy kötelező kisebb disszertáció beadásával (*diplôme d'études supérieures*), melyet az alapvizsga (*licence*) és a tulajdonképpeni versenyvizsga közötti évben kellett eredeti kutatások alapján abszolválni.

A bölcsészkarok reformja a világháborúk között sem állt le. Főképp két mozzanatra kell itt felhívni a figyelmet. Mindenekelőtt már az 1920-as években átalakult az addig csak a törzsdiszciplínákra szakosított (s a napóleoni karokon még egységes) alapdiploma, a liceumok alsóbb osztályaiban tanárságra jogosító licenciátus (*licence d'enseignement*). Ezután fokozatosan a középiskolákban nem oktatott tárgyakból is kialakítottak ilyen alapdiplomát, mely aztán felhatalmazott államdoktorátus készítésére. Ilyen lett később a pszichológiai, az etnológiai vagy a szociológiai *licence* s ez lehetővé tette, hogy doktorátussal az *agrégation* nehéz, bizonytalan sikeresélyű és tudományosan csekély hozamú akadályversenyének megkerülésével is egyetemi pályát lehessen kezdeni. Fontos kiegészítő körülményként átalakították a *licence* tanrendjét avval, hogy ezt a mindenkori alapdiplomát ezután négy – részben kijelölt, részben választható – szakszigorlat (*certificat*) letételéből állították össze. Ennek segítségével teljesen új diszciplínákból is diplomázni lehetett, illetve a kötetlenül választott szigorlatokból komponált „szabad licenciátus”, majd az erre épített doktorátus útján a hagyományos szakmákon kívüli tanulmányokkal is tudományos képzettséget lehetett szerezni. Ez a rendszer aztán közel fél évszázadon át, egészen 1968 utánig érvényben maradt.

A többi kar fejlődése sokkal kevésbé volt tarkítva drámai fordulatokkal, talán mivel pontosan körülhatárolt társadalmi igényeket elégítettek ki, illetve az elitben nagy tekintélyű szabadértelmiségi kategóriákat képeztek. Ez alól persze a teológia kivétel, melyet Napóleon az Egyháznak tett kompromisszum gyanánt hagyott meg néhány egyetemi központban anélkül azonban, hogy a Pápa elismerte volna az állami teológiai karok diplomáinak érvényességét. Maga a papképzés a püspöki „nagy szemináriumokban” folyt. Az így messzemenően funkciótlannak teológiai karok (évente alig tíz–húsz bizonyítvány kibocsátói) csak vegetálhattak egészen 1885-ig amikor a köztársasági pártok dominálta amúgy is antiklerikális indíttatású nemzetgyűlés megvonta anyagi dotációjukat, hogy ezt a tudósképző *Ecole Pratique des Hautes Etudes* újabb részlegének (*5e Section, Sciences Religieuses*), a tudományos igé-

nyű, de felekezetiileg nem elkötelezett valláskutatásnak szentelje. Ez a világszerte egyedülálló intézmény szintén máig fennáll.

Az orvosi karok még a Forradalom alatt sem szenvedtek el olyan megsemmisítő csapást, mint a többiek, melyeket a régi egyetemek aufklerista kritikusai eleve feleslegesnek ítélték. Már 1874-ben megjelentek a korábbi nagy fakultások helyén (Párizsban, Strasbourg-ban és Montpellier-ben) az „egészségügyi iskolának” átkelesztett jogutódok, melyeket majd a napóleoni reform ismét karokká változtat, bár ezek hivatalosan csak 1820-ban lesznek az Egyetem részei. Az átmeneti időszak után az 1803-as törvény visszaállítja a doktori diplomások szakmai monopóliumát, megalkotja a kettős orvosi képzés rendjét – a doktorátussal ellátott orvosokkal, akik jogosultak az egész ország területén működni és a felcserekkel (*officiers de santé*, mint Bovary úr Flaubert regényében), akiknek szakmai jogai csak a megyére terjednek ki –, valamint a karokhoz rendeli a gyógyszerészképzést is. Ez a rendszer kisebb változtatásokkal a köztársasági reformig, 1892-ig fennmarad. Az orvostudományok rendszerét az teszi nehezen összefoglalhatóvá, hogy már 1806-tól megindul a nagyobb vidéki kórházak mellett „egészségügyi középiskolák” szervezése, amelyek némelyike később a karokra „előkészítő iskolává”, mások pedig ún. „teljes jogú orvosi és gyógyszerészi iskolává” alakulnak a karokéitól eltérő, de a karokéit állandóan kihívó képzési kompetenciákkal. Ha ugyanis ezek az iskolák többé-kevésbé szabadon oktathattak s a kórházakba való beágyazottságuk révén nemegyszer jobb klinikai képzést nyújtottak, mint a fakultások, továbbra is csak a karokat illette meg a diplomaosztás joga. Ez aztán az érintett intézmények között állandó vita tárgyát is képezte. Az orvosi tanulmányok rendje a kötelező évfolyamos beosztás folytán teljesen eltért a többi karon szokásostól. E mellett a tanulmányi idő meghosszabbítása és a szigorú tanfegyelem az orvostudományt a legnehezebb tanulmányi ággá avatta, ami a 19. században hozzájárult az orvosok számának stagnálásához és a felcserek számának gyors fogyásához. Az orvosi fakultások tanárainak kiválasztását már igen korán kétlépcsős rendszerrel biztosították. Itt vezették be először a felsőoktatásban (1823) a professzori versenyvizsgák (*agrégation des facultés*) rendszerét, amely közvetlenül segédtanárok-egyetemi docensek (*agrégés*) rekrutációját biztosította, hogy ezekből később kikerüljenek a címzetes professzorok. Az orvoslás olyan gyakorlati szakma, amelynek tudáskészlete a 18. század végétől egyre gyorsabban módosult a beérkező kutatási eredmények következtében. Érthető, hogy ez korán éreztette hatását a képző tanári kartól elvárt teljesítmények terén, annál inkább, hogy az orvosi és a biológiai segédtudományokban egy sor Egyetemen kívüli intézmény keretében is folyt kutatás (így régtől a *Collège de France*-ban, 1820-tól az akkor alapított Orvosi Akadémián, 1859-től a Párizsi Antropológiai Társaságban, nem beszélve a nagy kórházakról). Ennek következtében az orvosi karok személyzetét – bár maga az *agrégation* továbbra is inkább retorikus mint kutatói teljesítményt mért – egyre inkább a tudományos publikációik, kongresszusi szerepléseik és szakkönyveik értékelése révén szelektálták. Így az orvosi karokon vidéken is – köztük a Montpellier-i fakultás, melynek szakmai hírneve (egyedülállóan az összes fővároson kívüli egye-



temi intézmény között) vetekedett a párizsiéval – a többi jócskán megelőzve már a 19. század derekán körvonalazódtak a későbbi kutatóegyetemek magjai.

Az orvosi karok köztársasági reformját a Pasteur-féle mikrobiológia (vidéken induló) és a fiziológia Claude Bernard nevével fémjelzett tudományos forradalma is indukálta. A reform fő célja az orvosképzés és a tudósképzés kívánalmainak egyeztetése. Ennek értelmében (1892 novemberi törvénnyel) megszűnt a már úgyszólván halódó felcserképzés. 1878-ban év végi vizsgázást vezettek be minden iskolaévben s az elsőévesek számára előkészítő kurzusokat írtak elő fizikából, kémiából és biológiából. Tekintve, hogy a karok ezek oktatására nem voltak felkészülve, előkészítő évenként e bevezető kurzusokkal 1893-tól a reálbölcsész karokat bízták meg. 1909-ben az addig négyéves tanulmányi időt öt évre módosították. Ez is megemelte, értelem szerűen, az orvosi tanulmányok terheit, amit a szakma állítólagos túlsúlyfoltja ellen küzdő orvosi egyesületek piacvédő politikája támogatott. Mindez a lemorzsolódások növekedéséhez és az orvosi ellátás országos stagnálásához vezetett a súlyos demográfiai hanyatlásban lévő országban, mely utóbbit a háborús veszteségek később drámaian megerősítettek. Ugyanakkor a századforduló óta egyre nőtt a külföldről (főleg Oroszországból és a Balkánról) érkező diákság tanulmányi kereslete, melyet a karok jól felfogott érdekből sokáig liberálisan fogadtak. A világháborúk között ez a helyzet megváltozott és a szakmai egyesületek és a helyi diákság közös nyomására 1933-tól az orvoslás jogát először a francia diplomához kötötték, majd 1934-től a francia állampolgársághoz s még a frissen honosítottakat is kizárták ebből az állampolgárságuk megszerzése utáni öt évben.

De az orvoskarok reformjának legfőbb hozadéka az ott folyó vagy a karok személyzete által végzett kutatási munka fellendülése volt. 1886-ban megalakult a párizsi Pasteur Intézet, melyet világszerte követtek a francia kezdeményezésre felgyorsuló mikrobiológiai forradalom más intézményei. Többek között ennek hatására 1901-ben a kormány külön kutatási alapot (*Caisse de la Recherche Scientifique*) hozott létre, elsősorban orvos-biológiai kutatások támogatására, nevezetesen egyetemi laboratóriumok létesítése formájában. A karok személyzete különböző preparátori, asszisztensi, adjunktusi s más segédkutatói pozíciók várományosaival bővült, akik a sokasodó klinikai vagy kari szaklaboratóriumokban tevékenykedtek. Gyorsan tágultak a szakorvosi képzés egyetemi lehetőségei is külön szakosodott tanszékek alapítása révén. Az 1896 óta hivatalosan önállósodott egyetemek keretében egyre több orvosi kar kezdett saját szakdiplomákat kibocsátani. A Párizsi Fakultás például 1933/34-ben mintegy ötszáz „nemzeti” diploma („államdoktorátus”) mellett ennél összesen jóval több szakorvosi (147), „egyetemi doktori” (167 – ezt csak külföldön lehetett használni) és más paramedikális (214) bizonyítványt állított ki. A karok presztízséhez nem kevéssé járult hozzá az a tény, hogy az orvostanárak többszörös (oktatói, klinikai és magánorvosi) funkcióik következtében az értelmiségi elit legmagasabb jövedelemmel bíró részlegeit képviselték, még a többi egyetemi tanárral összehasonlítva is. Franciául a „fakultás” (*la Faculté*) mint egyetemi vonatkozású gyűjtőfogalom, minősítő jelző nélkül önmagában is az orvosi karra utal...

A jog volt a második tudományág, melyet forradalom után újjászerveztek, anélkül is inkább, hogy a felvilágosodás ideológusai régóta tervbe vették, hogy a (nem megalapozatlan) korrupciós vádakkal kipellengérezett régi jogi fakultások helyébe újfajta „államtudományi” oktatást vezetnek be. Ennek megfelelően már az idevágó 1795-ös törvény elvben kimondta egy „politikatudományi iskola” alapítását és még a középoktatási funkciójú „központi iskolákhoz” is „törvényismeretet” oktató tanárokat rendeltek. Ezek a lépések azonban csak töredékesen valósultak meg s továbbiak ilyen irányban a Császárság előestéjéig (1804 március) alig történtek. Ekkor, már a „Napóleoni Törvénykönyv” (a *Code Napoléon*-ként elhíresült *Code Civil des Français*) megalkotása után, sürgőssé válik a jogi oktatás állami megrendszabályozása, amely a forradalmi tervekhez képest nagyfokú „visszarendeződéssel” lett egyenértékű. Ennek megfelelően a jövőző császár rendeletileg alapít tizenkét „jogi iskolát” s egyben meghatározza az általuk kibocsátandó diplomák érvényességi körét. Az Egyetem megalakulása ezt a rendszert csak formálisan módosítja, amennyiben visszaállítja a fakultás címet s vele, többek között, a régi jogi bakkalaurátust, mint az első jogi diplomát (amely már szak-titulus s feltételezi a humánbölcsész érettségi – *baccalauréat littéraire* – megszerzését). Az egy év alatt abszolválható bakkalaurátus után két év alatt jogi „képesítést” (*brevet de capacité*), három év alatt licenciátust és négy év alatt doktorátust lehetett szerezni. A forradalmi reformtervekből azonban az új tanrendben semmi nem maradt. A jogi karok ezek után pusztán a jogi gyakorlatban alkalmazható, gyakorlati tudást nyújtanak, minden a társadalom egészét érintő ideológiai behatás kizárásával. Itt is, akárcsak az orvosi karokon, bevezetik a kari *agrégation*-t a segédtanári kar kiválasztására, de csak 1852-ben. Azóta viszont a professzori rekrutációnak ez a módozata napjainkig érvényben marad.

A 19. század folyamán sokáig csak a jogi karok száma bővül s az oktatás tartalma alig. Pedig a liberális rezsim alatt nem volt hiány a régi forradalmi kezdeményezések újjáélesztésére tett kísérletekben, annál kevésbé, hogy a jogász diákság a főiskolai hallgatóság messze legnépesebb tábora volt. 1834-ben francia alkotmányjogi tanszéket alapít a miniszter Guizot. A Második Köztársaság (1848–1852) átmenetileg megvalósítja a forradalmi tervet, egy Államigazgatási Főiskola (*Ecole Nationale d'Administration*) létrehozására, mely véglegesen csak 1945 után valósul meg ugyanilyen néven (a mai *ENA*). A Második Császárság fellazulási fázisában (1859–1864) érik el az első közgazdasági kurzus engedélyezését a párizsi karon. A poroszok elleni háborúvesztés másnapján (1872) magánkezdeményezésre (zsidó és protestáns nagypolgárok anyagi támogatásával) alakul meg a nagy jövőjű Politikatudományi Főiskola (*Ecole Libre des Sciences Politiques*, a ma is híres párizsi „*Sciences Po*”). A főiskolaalapítás állami monopóliumának teljes eltörlése után 1880-ban egy másik inkább a magángazdaság vezetőinek képzését szolgáló Kereskedelmi Főiskola alakul (*Ecole des Hautes Etudes Commerciales, HEC*). Mindkettő közvetlen kihívást jelent a jogi karoknak, melyekre ezek csak a köztársasági reformok keretében találnak részleges választ.



Az előbbiekből érthető, hogy a jogi karok reformjának első s talán máig legfontosabb eleme a politikai gazdaságtan intézményesítése. Ezt lényegében egy 1877-es rendelet vezette be, amely a jogi képzés második évében kötelezővé tette a politikai gazdaságtan kurzusát. Ehhez sebtében jogász tanárokat kellett átképezni, majd megalapítani a gazdaságtani *agrégation*-t a szakosított tanárok kiválasztására. Mindez nemsokára az alapvizsga (*licence*) tantárgyi szerkezetének módosítását, majd a doktorátus (1895) szakosítását is magával vonta. A világháborúk közti korban már a doktorátusok kétötödét politikai gazdaságtanból tették le. Más tantárgyi kezdeményezések is jelentősen kiszélesítették a jogi karok oktatási tematikáját, bár további radikális kezdeményezéseknek (pl. 1899-ben a „kereskedelmi doktorátus” kreálásának) a karok sikerrel ellenálltak. A kormány által 1899-ben megalapított „Gyarmati tanulmányok főiskolájára” (*Ecole coloniale*) válaszul viszont több kar is indított ebben a szakkörben kurzusokat. Az újabb, kisszámú s legtöbbször az alapidiplomákba nem integrált kurzusoknak azonban nem volt nagy sikerük. Az erősen elméleti beállítottságúnak maradó politikai gazdaságtan oktatásán kívül a jogi karok tartották meg leginkább az összes fakultás között a tizenkilencedik században kialakult arculatukat az Ötödik Köztársaságban történő átrendeződésig.

Végül röviden szót kell ejteni a napóleoni Egyetem berkeiben fejlődő szakfőiskolákról. Ezeknek működési feltételei gyorsan követték a technikai fejlődés menetét. Számuk a 18. századi alapításoktól a napóleoni újrászervezés után rendre nőtt s ez a növekedés a 20. században is folytatódott. A fent említett szakfőiskolák – az *HEC* és a *Sciences Po*. – mára már külön-külön egy egész országos szakiskolai hálózat csúcspontját képviselik és teljesen a hagyományos *grandes écoles*-ok mintájára vannak megszervezve előkészítő osztályokkal, felvételi versenyvizsgákkal, a diplomások minősítési sorrendjével, stb. Az utóbbi kétszáz évben ugyanis meglepő módon nem vagy alig változott az egész szakfőiskolai hálózat belső hierarchiája, melyet a bekerülési versenyvizsgák objektív nehézségei jól tükröznek. Az egész rendszer csúcspontjára továbbra is az *Ecole Normale*-t, a *Polytechnique*-et és a legrangosabb alkalmazott technológiai iskolákat (*écoles d'application*): a bányamérnököt (*Mines*) és a kultúrmérnököt (*Ponts-et-Chaussées*) találni. A szakfőiskolák informálisan de hatásosan visszaállították a társadalmi elitben a Forradalom alatt eltörölt szakmai érdekvédelemre beállított testületeket. A főiskolák „kiválasztottjainak” testületi szelleme, szolidaritás-hálójára, korporatista önvédelmi mechanizmusai kiérdemelték, hogy legjobb elemzőjük „államnemességként” aposztrofálja szerepüket a modern francia társadalomban.<sup>2</sup>

Összefoglalásunk végén meg kellene vonni a napóleoni egyetemi rendszer mérlegét. Ennek a feladatnak a nehézségeit talán legjobban azok a – sok szempontból megoldhatatlan – kérdések illusztrálják, melyekkel a kutató azonnal találkozhat, mielőtt a rendszer időbeli végét, felszámolásának vagy lényegi átalakulásának dátumát szeretné meghatározni.

<sup>2</sup> *La noblesse d'Etat, Grandes écoles et esprit de corps*, Paris, Les Editions de Minuit. 1989.

Vajon a III. Köztársaság felbomlása 1940-ben a rendszer végét is jelentette volna, mint ahogy ezt komoly elemzők állítják? A tények nyilvánvalóan részben megerősítik, részben megcáfolják ezt a látszatot. A megszállás, a Vichy-i állam kényes közjogi helyzete, az ellenállás majd a felszabadulás és a francia társadalom gyakran drámai háború utáni viszontagságai semmiféle egyetemi reformnak nem kedveztek. Ugyanakkor a napóleoni rendszer egyik alapja, a minden (fizetőképes) érettségiző előtt szabad továbbtanulás lehetősége a náci típusú zsidórendelettel (1940 októberi *Statut des juifs*) megszűnt. Biztonsággal lehet viszont állítani, hogy a köztársasági rezsim helyreállításával az előző századvégen átszervezett Egyetem az 1950-es évek első feléig semmifajta fontosabb átalakuláson nem ment keresztül, néhány kisebb újítástól eltekintve.

Ez utóbbiak között kiemelkedik egy régóta esedékes s már 1848-ban kezdeményezett intézmény, a közigazgatás főhivatalnokainak képzését ellátó központi államtudományi szakfőiskola (*Ecole Nationale d'Administration*) megalapítása (1945–46). Ez azonban pontosan beleillett a duális egyetemi alapstruktúra (fakultások és szelektív szakfőiskolák – *grandes écoles*) napóleoni koncepciójába. Hasonlóan lehet értelmezni az 1950-ben CAPES rövidítéssel kreált „kis *agrégation*”-t a középiskolák alsóbb osztályaiban való tanításra képesítő tanári versenyvizsga formájában, amely jellegében belesimult az Egyetem hagyományos versenyvizsgáinak rendjébe. Ugyanez mondható a bölcsész fakultásokon 1948-ban létesített „előkészítő évről” (*année propédeutique*). Ehhez hasonló, tudjuk, már 1893 óta létezett a természettudományi karokon a medikusokra nézve, s így ez is egy korábbi intézményes berendezkedés kiterjesztésének tekinthető, melynek elvégzését kötelezően általánosították a bölcsészeti alapvizsgákra készülők számára. Evvel valójában burkolt szelekció kezdődött a tanári alapvizsga jelöltjei között, melyet – visszatekintve – megelőző intézkedésnek lehet tekinteni az érettségivel azelőtt szabadon elérhető két fakultás diákságának tömegessé válása ellen.

Sokkal eredetibb újítás volt az 1939-ben megalapított s az egyetemeken kívül de jórészt egyetemi diplomásokkal működő kutatóintézet-rendszer, a Nemzeti Kutatóközpont (a CNRS jelzet alatt ismert *Centre National de la Recherche Scientifique*) fokozatos kiépítése országos kutatóintézeti hálózattá, amely egy sor szakosított intézmény alapításával és életpályás kutatók alkalmazásával az 1960-as években vett lendületet. A nagy jövőjű CNRS a Francia Egyetem keretében rendhagyó de – láttuk – szintén nem előzmények nélküli újítást képezett, hiszen a francia közhatalom már a 18. századtól kezdődően kialakított különböző, főként a természettudományok egyes ágaiban aktív kutatóintézeteket. Ezeknek volt prototípusa a *Muséum d'histoire naturelle*, majd később a többi vegyes oktató-kutató (tudósképző) intézmény is (mint 1868-tól az *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, mely 1895-től már öt szakosított tagozattal működött, vagy az egyidőben alapított művészettörténeti képzőintézet az *Ecole du Louvre*). A CNRS az egyetemi pályákkal párhuzamos karrier lehetőségét nyújtotta hivatásos kutatóknak s eredetisége abban állt, hogy alkalmazottait megkímélte az oktatási kötelezettségektől. Felfejlesztése je-





lentősen kiszélesítette az egyetemi diplomások piacát és intézményesítette a hivatásos kutató Nyugat-Európában egyebüttl alig létező státusát.

Mégis, a nagyobb kihívások kevésbé az intézmények mint az iskola demográfiaoldaláról érték az utolsó fél évszázadban a 19. századból örökölt Egyetemet. Az 1934 óta tandíjmentes állami középiskolák a háború után egyre nagyobb tömegű érettségizőt irányítottak a felsőoktatás felé. Így a hallgatói létszám az 1950-es évek második felében, a korábbi fokozatos növekedés után robbanásszerű emelkedésnek indult és egy évtized alatt, az 1968-as krízishelyzetben kicsúcsosodva, látványosan szétfeszítette a napóleoni Egyetem intézményes kereteit. A IV. Köztársaság liberális vagy szociáldemokrata törvényhozói számára az egyetemi népesség szaporodása – már az 1947-es később sokat emlegetett Langevin és Wallon-féle tervvel és különösen az 1960-as évekbeli igen élénk nyilvános vitákban –, felvetette az iskolai kínálat „demokratizálódásának”, azaz az iskolázás társadalmi egyenlőtlenségeinek kérdését. Az esélyegyenlőség politikai jelszava – melyet a jórészt elitcsoportokból rekrutálódott diákszervezetek vezetői is siettek (nem kis önáltatás mellett) magukévá tenni, s ami az egyetemi tandíjak tényleges eltörléséhez is vezetett –, azonban ellentmondott az oktatás racionális megszervezésére, a felsőoktatás fejlődésének anyagi biztosítására és a vizsgarendszer fenntartására irányuló szelekciós elvnek. Az 1960-as évek egyetemi diáksága még zömmel (nem beszélve a szakfőiskolákéről – amely túlnyomóan) a polgári rétegek „örököseiből” tevődött össze, ahogy Bourdieu és Passeron klasszikussá vált esszéje ezt kimutatta (*Les héritiers*, 1964). A „tömegesedés” ugyan ténylegesen új, „alulról” induló tanuló közönséget is hozott az Egyetemre, de ezek rendre megrekedtek a felsőoktatási hierarchia alacsonyabb képzet nyújtó, az értelmiségi piacon gyenge pozíciókra feljogosító grádicsain, míg a „nemesebb” diszciplínák (orvostudomány, klasszikus humánbölcsészet, szépművészet) vagy a szelektív szakfőiskolák (mérnöki, *Ecole Normale*, manager-képzők) továbbra is a felsőbb rétegekhez tartozók privilégiumai maradtak. A tömegesedéssel járó „demokratizálás” hosszabb távú mérlege szerint a francia társadalom különböző rétegei 1960 és 1976 között átlagosan mintegy 10–11%-kal javították meg a felsőoktatásba való bejutásuk esélyeit, de a kulturálisan és gazdaságilag privilegiált szabadfoglalkozású értelmiség és a felső hivatalnokréteg leszármazottjai nem kevesebb mint 55%-kal. Ezeknek és nem az alsó osztályok gyermekeinek nyomása kényszerítette ki az 1968-as zavargásokat követő egyetemi reformkísérletet, a november 12-i Faure-féle „irányadó törvényt” (*loi d'orientation*).

A létszámok emelkedése valamint az értelmiségi piacok fejlődése és átalakulása, melyet eredetileg a háború utáni gazdasági fejlődés három „dicső évtizede” alapozott meg és a Nyugat-Európában is egyedülállóan tetemes és hathatós állami szerepvállalás is lendületben tartott – az egyre jobban dotált CNRS mellett ekkor fejlődött szellemi mega-intézményekké a statisztikai hivatal (*INSEE – Institut National de Statistiques et d'Etudes Economiques*), a demográfiai kutatóintézet (*INED – Institut National d'Etudes Démographiques*), a vidék- és mezőgazdaságfejlesztési kutatóintézet (*INRA – Institut National de Recherches Agronomiques*) és

mások –, már az 1950-es évektől kezdve legalább két irányban kényszerítette ki az Egyetem korábbi berendezkedésének először lassú és óvatos, 1968 után rohamos modernizálását.

A reformok első sorozata a szakosítás irányába hatott. Ez minden hagyományos tudományterületen illetve egyetemi karon korán érvényesült.

Az orvospképzés valósággal megújult az oktatás klinikákhoz kapcsolásával 1958-ban az egyetemi klinikai hálózat (*CHU – Centres hospitaliers universitaires*) megteremtésével. A jogi karon, közel évszázados késéssel, 1959-ben végre külön közgazdaságtani alapvizsgát (*licence d'économie politique*) kreáltak, s ezzel a karok eddig szegény rokonként tartott gazdasági képzése teljes tanszakot és oktatási ciklust nyert (a *licence*-tól az egyetemi tanári *agrégation*-ig és a doktorátusig). Evvel igazolást nyert a hagyományos jogi fakultások átminősítése „jogi és közgazdasági” karokká (*Facultés de droit et des sciences économiques*). A humánbölcsész karokon ugyanekkor döntő lépések történtek arra, hogy ezek ténylegesen „bölcsész és társadalomtudományi” karokká (*Facultés des lettres et des sciences sociales*) alakuljanak. Külön alapvizsgát (*licence*-t) kap az eddig csak póttárgyként oktatott vagy egy „szabad licenciátusba” beilleszhető pszichológia (1949), szociológia (1958) és etnológia (1964). Az eddig teljesen elhanyagolt demográfiából 1962-től Párizsban posztgraduális képzéssel szakértői diplomát (*diplôme d'expert-démographe*) lehet szerezni. A földrajzi képzés a külön *agrégation* révén (1945) elszakad a történelem oktatásától. Az immár régi tudósképző főiskola, az *Ecole Pratique des Hautes Etudes* a már 1895-ben kialakított (s Európában egyedülálló) „vallástudományi” tagozat (*5. Section - Sciences religieuses*) után 1945-ben kiegészül az *Annales* történelem-műhelyből kinőtt társadalomtudományi tagozattal (*6. Section – Sciences sociales*), mely a később önállósított társadalomtudós-képző egyetem elődje lesz (*Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*). Hasonló, talán még radikálisabb intézményes szakosodási folyamat indult a természettudományi karokon. Evvel alapvetően meglazult, ha nem is számolódott fel egy csapásra, a tudományos karok és a középiskolai oktatás tematikus (azonos tanszakokhoz kötött) egysége, mely – mint tudjuk – a napóleoni Egyetem merev rendszerének egyik pillére volt.

A reformok másik, párhuzamos sorozata az iskolai intézmények, egyetemi diplomák és kari pozíciók skálájának kiszélesítésén nyugodott, amely a korábban formálisan majdnem minden karra nézve (az orvosit kivéve) egységes és feszes egyetemi szervezetnek bizonyos, a „tömegesedéssel” elengedhetlenné vált rugalmasságot biztosított.

Az intézmények terén fontos újításnak tekinthető az egyetemi dotációk bizonyos, eddig alig gyakorolt decentralizációja, amennyiben a fejlesztések a vidéki karokat jobban erősítették, mint korábban. Bár a „tömegesedés” Párizsban volt a leglátványosabb – hiszen lényegében egyetlen központi nagyvárosi kerületben érvényesült – a fővárosi intézmények részesedése a diáklétszám növekedéséből az 1960-as évek végéig egyre csökkent: 1968–1970-ben az összes főiskolás 30%-a alá. 1950-ben a még ugyanannyi (16) egyetem működött az országban mint a 19. szá-



zadban. 1968–70-re számuk legalább 35-re nőtt (ha a kisebb egyetem-kezdeményeket is beszámítjuk). Még fontosabb újítás volt – a főiskolai térkép decentralizációjának keretében – a kisértelmiségi, felsőbb technikai szakmákra képesítő, az ipari társadalom dinamikus munkaerőpiacára beállított szakfőiskolai intézetek (*I.U.T – Institut de Technologie Universitaire*) megalakítása az állam, a régiók vagy a helyi önkormányzatok égisze alatt (1966). A létszámok emelkedése a korábban szűkös elit-értelmiségi csoportoknak tervezett diplomák rendszerét felmorzsolta.

Az egyetemi diplomák terén valóságos évszázados merevség alól való fellazulást hozott 1954 és 1958 között az angolszász PhD fokozat mintájára szervezett, közvetlenül posztgraduális doktorátus (*doctorat de troisième cycle*) bevezetése, mely sokak számára helyettesítette, másoknál megelőzte a hagyományos s a humánbölcsészeknél gyakran több évtizedes (!) munkával járó államdoktorátus abszolválását. Ez a három-négy év alatt megszerezhető, de eredeti kutatásra alapozott diploma az ambiciózusabb diákok számára karrierjük kezdetén, 30 éves koruk táján, elérhető pályaperspektívát nyitottak meg a kutatásban vagy az egyetemi számlálásra alsóbb grádicsain való pozíciók megszerzéséhez. Ehhez jól társult a kari állások szűk hierarchiájának kiszélesítése. Az 1950-es évektől kezdve megindult az asszisztensi és magasabb asszisztensi (*maître-assistant*) pozíciók tömeges szervezése, amelyre az új doktorátus legtöbbször elégséges előfeltételül szolgált, bár az 1960-as évek gyors expanziójában még mindenféle formális magasabb képzettség nélkül is lehetett ilyen állásokba ideiglenes kinevezést nyerni.

A fellazulás, mint említettük, a párhuzamos egyetemi és tisztán kutatóintézeti személyzet számának gyors növekedésében is megnyilvánult, hosszú távon meghatározva az állam által finanszírozott és kontrollált francia értelmiségi piacok duális jellegét. Franciaország a mai Nyugat valószínűleg egyetlen szellemi nagyhatalma, ahol fiatal kutatók sokasága életfogytiglanra szóló tisztán tudományos jellegű állásokhoz juthat. (A *CNRS*, *INRA*, *INSEE*, *INED* és más hasonló központi kutató intézetek kutatói személyzete manapság több tízezres nagyságrendű.)

Evvel sommásan jellemeztük a Francia Egyetem utóéletét s egyben érzékeltettük, pontosabb meghatározás lehetőségei híján, hogy a napóleoni struktúra felbomlását csak az 1960-as évekre lehet tenni. Az ilyenfajta kronológia értelmezésénél azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az eredeti intézményszerkezetből örökölt alapvető működési körülmények közül sok (a központilag szervezett versenyvizsgák, a szakfőiskolák és egyetemek kettős rendszere, az állami finanszírozás és az evvel járó állami ellenőrzés, a tanulmányi alapfeltételek törvényhozással történő meghatározása, stb.) a formális egyetemi autonómia 1968 utáni megvalósítása után is fennmaradtak.

A napóleoni Egyetem szelleme és gyakorlata sok szempontból holtában is meszemenően tovább él a francia felsőoktatásban.

KARÁDY VIKTOR